

AȘEZAREA DIN EPOCA TÂRZIE A BRONZULUI DE LA CĂLINEȘTI OAȘ. CONTRIBUȚII LA CERCETAREA SISTEMELOR DE FORTIFICAȚII DIN SPAȚIUL CARPATIC

Liviu Marta*

The Călinești Oaş Late Bronze Age settlement. Contributions towards the systematic research of fortification systems in the Carpathian Basin

Abstract: The archaeological research at Călinești Oaş provides important data on the origin and the way fortifications were built during the Gáva culture, with particular emphasis on the use of stone in wall construction. It has been concluded that stone was used in wall facings and its most important role in the defensive system was to prevent soil sliding down the slope rather than plate the wall. Recent research of previously dated fortified settlements from Oltenia, Banat and Tisa Plain, show similarities in the construction technique by using facings, suggesting a possible takeover source and inspiration in the Gáva culture regarding fortifications. The presentation of the components of the fortification system from Călinești Oaş and some dating elements would provide a better understanding of the stone fortifications and their impact on the vast fortification phenomenon of the late Bronze Age.

Keywords: *Late Bronze Age; Gáva culture; Hilltop settlements; Stone fortifications; Technology transfer.*

Cuvinte cheie: *epoca târzie a bronzului; cultura Gáva; așezări fortificate; fortificații cu piatră; transfer de cunoștințe tehnologice*

1. Așezări cu sisteme de fortificații de piatră din aria culturii Gáva

Așezările fortificate din spațiul carpatic ce datează din epoca târzie a bronzului, sau din Hallstatt-ul timpuriu (Reinecke Ha A-B), potrivit unor specialiști, reprezintă o temă de cercetare prezentă în arheologia românească a ultimului secol. Între așezările fortificate din această perioadă a fost constatată existența unor fortificații ce conțin piatră în sistemul de fortificare. Rolul pietrei în sistemul de fortificare adesea a fost neclar, dat fiind că de obicei așezările fortificate cu piatră în val au fost cercetate doar prin sondaje, sau, ca și în cazul de la Călinești Oaş, rezultatele au fost doar sumar prezentate. Chiar dacă la Călinești Oaş, unde în rapoartele sumare din timpul săpăturilor s-a considerat că piatra era folosită la placarea valului¹, odată cu prelucrarea cercetărilor din așezare și constatarea analogiilor prezente în Carpații Nordici a fost susținută folosirea pietrei la paramenții valului². Într-o lucrare recentă, Gabriel Bălan analizează și sintetizează elementele de fortificație din așezările culturii Gáva de pe teritoriul României. Pentru un număr mare de așezări se consideră că piatra era introdusă în masa valului în amestec cu pământul, fără a fi aranjată într-un anumit fel³. În două cazuri se consideră că piatra este utilizată ca strat amenajat la baza valului pentru a da stabilitate acestuia, sau, în cele mai multe cazuri, s-a apreciat că piatră prezentă la marginile valului (de obicei la marginea exterioară) a fost utilizată pentru placarea valului⁴.

În afara acestor categorii sunt menționate trei cazuri în care piatra, prezentă în cantități mari, joacă un alt rol. Pentru faza a doua a fortificației de la Ciceu-Corabia s-a constatat că pietrele erau dispuse la baza exterioară a valului sub forma unui „zid sec”. Înalt de 60 cm și lat de 50 cm, zidul a fost realizat pentru a da consistență mantalei valului și pentru a opri alunecarea valului pe panta exterioară⁵. La Băile

* Muzeul Județean Satu Mare, str. dr. Vasile Lucaciu, nr. 21, e-mail: liviumarta@yahoo.com

¹ Marta *et alii* 2002; Marta, Matos 2003; Marta, Szöcs 2007, 51.

² Marta 2010a, 12.

³ Bălan 2013, 284. Sunt menționate fortificațiile de la: Bozna, Racoș, Racoșu de Jos, Tilișca, Covasna, Șimleu Silvaniei, Șona.

⁴ Bălan 2013, 285. Astfel de placări ale valului sunt menționate la: Siret, Călinești Oaş, Sărățel, Preutești și Siret. În cazul așezării de la Călinești Oaş nu a fost reținută ideea folosirii pietrei la paramenți pentru val (Marta 2010a, 12).

⁵ Vasiliev, Gaiu 1980, 35–37; Vasiliev 1993, 91–93.

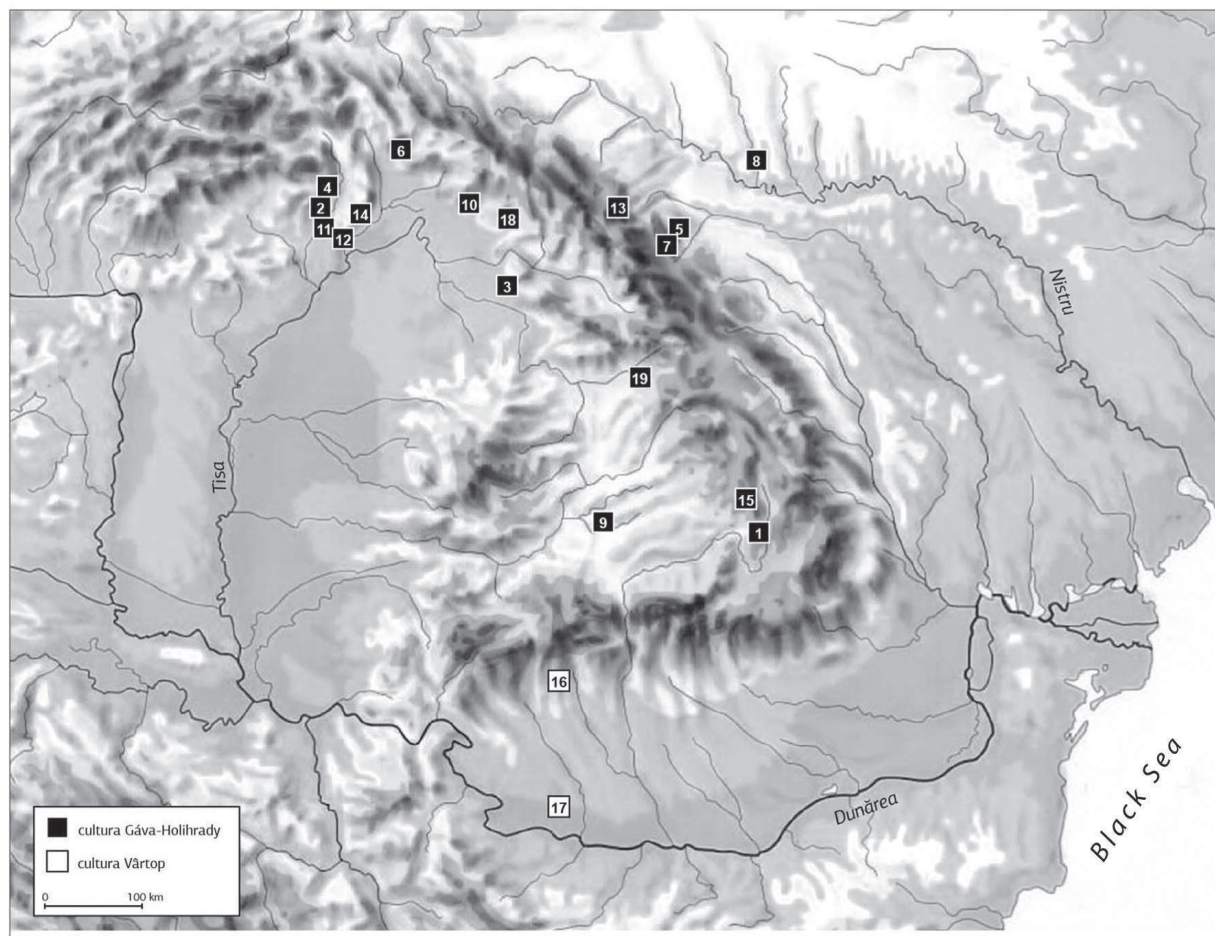

Fig. 1. Harta fortificațiilor cu zid de piatră din epoca târzie a bronzului. 1. Bodoc; 2. Boldogkőváralja; 3. Călinești Oaş; 4. Fony; 5. Garbuziv; 6. Koňuš; 7. Lesivka; 8. Lisichniki; 9. Șeica Mică; 10. Shelestovo; 11. Tállya „Mekecsvár”; 12. Tállya „Óvar”; 13. Tatariv; 14. Tolcsva; 15. Tușnad; 16. Grădiștea; 17. Portărești; 18. Ardanovo, 19. Ciceu Corabia (1–17 Zanoci 2015, 69, ills. 1).

Tușnad, o palisadă amenajată spre exterior era susținută de un val ce conținea foarte multă piatră⁶. La Satu Mare (jud. Harghita) este singurul caz în care se consideră că bolovanii erau legați cu lut, formând o construcție pe verticală, cuprinsă într-o structură masivă de lemn⁷. Recent, Aurel Zanoci a reevaluat rolul pietrei utilizate în valuri, pornind de la datele publicate asupra unor așezări fortificate hallstattiene din spațiul carpatic (între râurile Tisa și Nistru) (Fig. 1). Utilizarea valurilor cu paramenți de piatră a fost susținută și prin prisma analogiilor cu așezările fortificate din mediile culturale învecinate, din Europa Centrală⁸. Pornind de la informațiile cu privire la rezultatele secționării acestor construcții defensive, în funcție de tehnica de edificare, ele au fost divizate în două tipuri: I– cu un singur parament; II– cu doi/trei paramenți⁹.

Prezența la Călinești Oaş a două ziduri de piatră, între care cel exterior era susținut de stâlpi verticali distanțați, a fost utilizată pentru a argumenta sistemul de fortificare cu paramenți. Dat fiind că datele din așezările fortificate sunt în general sumar menționate, apreciem că este necesară o prezentare pe larg a cercetărilor de la Călinești Oaş. Prezentarea detaliată a elementelor de construcție a fortificației este de natură a oferi date mai clare asupra sistemelor de fortificare cu piatră din spațiul carpatic, iar prezentarea elementelor de datare a culturii materiale asigură elemente pentru conturarea afinităților culturale care au provocat geneza acestui fenomen.

⁶ Horedt 1974, 226.

⁷ G. Ferenczi, I. Ferenczi 1967, 54–55.

⁸ Zanoci 2015, 68–81.

⁹ Zanoci 2015, 71–72 (așezarea de la Călinești Oaş fiind inclusă în tipul II).

2. Așezarea de la Călinești Oaş. Cercetările din cadrul sistemului defensiv

Așezarea de la Călinești Oaş este o așezare fortificată ce ocupă platoul Dealului Hurca, având o suprafață de 7 ha. Situat pe linia vestică a Munților Oaş, Dealul Hurca ocupă o poziție strategică, la gura de intrare în Depresiunea Oaşului. Dealul face parte din linia cea mai vestică de culmi vulcanice a Munților Oaş, fapt ce asigură un bun control vizual asupra unei zone largi (15–20 km) din Câmpia Sătmăreană. Importanța strategică a așezării este accentuată de faptul că Dealul Hurca formează, împreună cu muntele din fața sa, o gură îngustă de doar 800 m, prin care Valea Turului iese din Depresiunea Oaşului în Câmpia Tisei (Câmpia de Vest). Valea Turului era mlăștinoasă, fapt pentru care traseul vechiului drum ce făcea legătura între Depresiunea Oaşului și Câmpia Someșană trecea chiar pe la baza fortificației. Alături de această cale de legătură, pe direcția est-vest, este foarte probabil ca actualul drum de pe direcția nord-sud, ce șerpuiește pe la poalele culmilor vestice ale Munților Oaş, să fi existat și în vechime. Partea estică a Câmpiei Someșene este fragmentată pe direcția est-vest de numeroase văi mlăștinoase, traversarea lor fiind dificilă¹⁰. Ca urmare este probabil ca pe la marginea nord-estică a câmpiei, pe la poalele Munților Oaş, să treacă drumul ce face legătura pe direcția sud-nord între nordul Transilvaniei și Bazinul superior al Tisei. Acest drum reprezintă de fapt un segment al căii de comunicație ce lega Transilvania de zona Mării Baltice¹¹.

Fig. 2. Fotografie aeriană a Dealului Călinești-Hurca.

Ca aspect, Dealul Hurca se prezintă ca un platou alungit, orientat est-vest, direcție pe care dealul are o coamă plată¹² (Fig. 2). Cea mai mare parte a marginilor dealului sunt reprezentate de pante accentuate, pe alocuri abrupte. Diferența față de terenul din jur este de 12–23 m. Exploatarea agricolă intensă a suprafeței de la Călinești-Oaş, a afectat grav o mare parte a ariei locuite și a sistemului defensiv al așezării. Săpăturile arheologice de la Călinești-Oaş (21 unități de cercetare) au urmărit conturarea traseului sistemului de apărare și a modului de construcție a valului, precum și cercetarea unor zone prezervate din așezare (Fig. 3).

Apărarea așezării de la Călinești-Oaş era asigurată de un val defensiv, fără șanț de apărare. Date fiind pantele abrupte, existența șanțului de apărare nici nu se impunea. Modul de construcție a valului a putut fi cercetat mai bine pe laturile de nord și de est ale așezării, unde a fost mai bine conservat. S-a constatat că valul era construit din pământ, pentru susținerea căruia au fost realizați doi paramenți din piatră. Paramenții din piatră s-au păstrat pe o înălțime de 20–40 cm și pe o lățime de 0,60–1,10 cm. Existența palisadei a fost atestată de prezența în zona valului a numeroase fragmente de lemn carbonizat. De la

¹⁰ Cele mai importante sunt văile râului Turului și a pâraielor Egerul Mare și Noroieni.

¹¹ Soroceanu 1996, 272–276; Marta 2010, 85–86.

¹² Planul topografic al așezării a fost realizat de dr. Dorin Ursuțiu și Maria Duțescu.

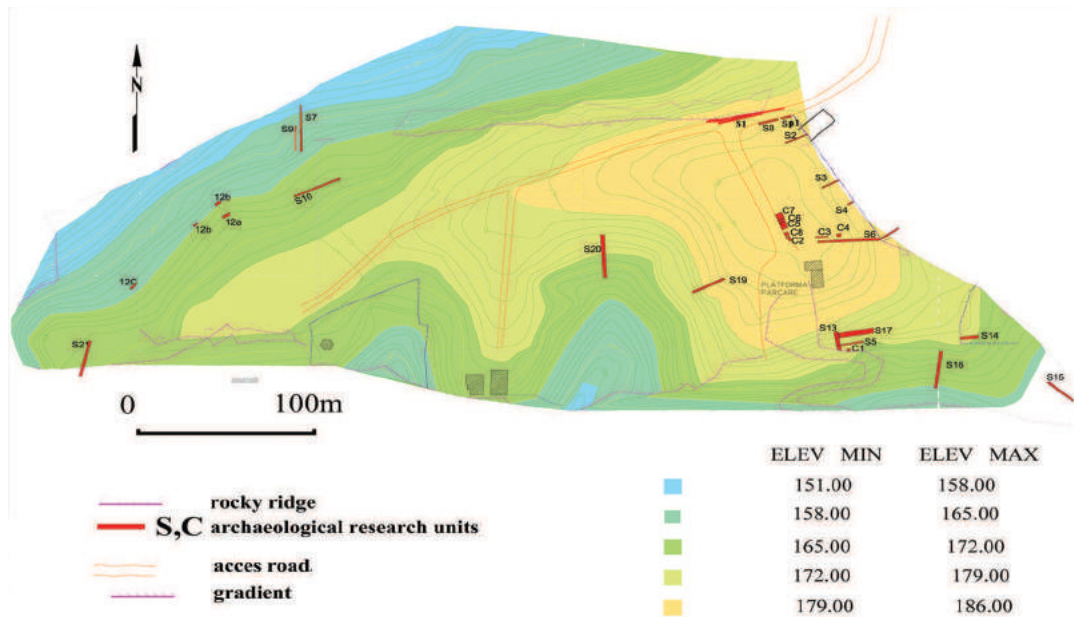

Fig. 3. Dispunerea unităților de cercetare arheologică de la Călinești Oaș.

sistemul de construcție a valului provin și două gropi de stâlp circulare, cu diametrul de 35–40 cm, surprinse cu claritate în fața paramentului exterior a unității de cercetare S7 (Fig. 5). Distanța între gropile de stâlp era de 38 cm, însă lipsa gropilor de stâlp într-o unitate de cercetare învecinată (S9), sugerează existența unor distanțe mai mari între stâlpi, distanțe ce depășeau 1,20 m.

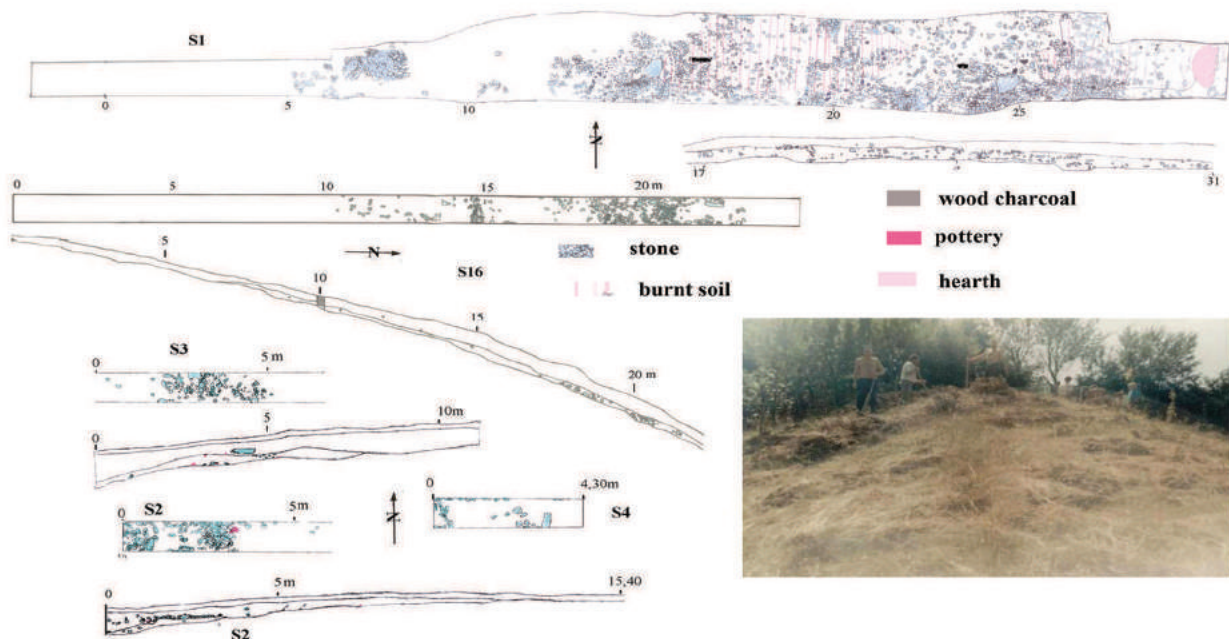

Fig. 4. Călinești Oaș. Desene ale unităților de cercetare arheologică S1, S2, S3, S6. Fotografie a valului.

Sondajele efectuate în 12 puncte de pe marginea platoului de la Călinești Oaș au arătat că în 10 dintre acestea sunt prezente pietre care, foarte probabil, au făcut parte din val sau sunt căzute din el. Rolul lor la Călinești Oaș a putut fi dedus mai bine pe baza observațiilor din unitățile de cercetare S1, S2, S7 și S9. În ultimele trei secțiuni pietrele apar dispuse pe două rânduri paralele (Fig. 4, 5). Pentru celelalte

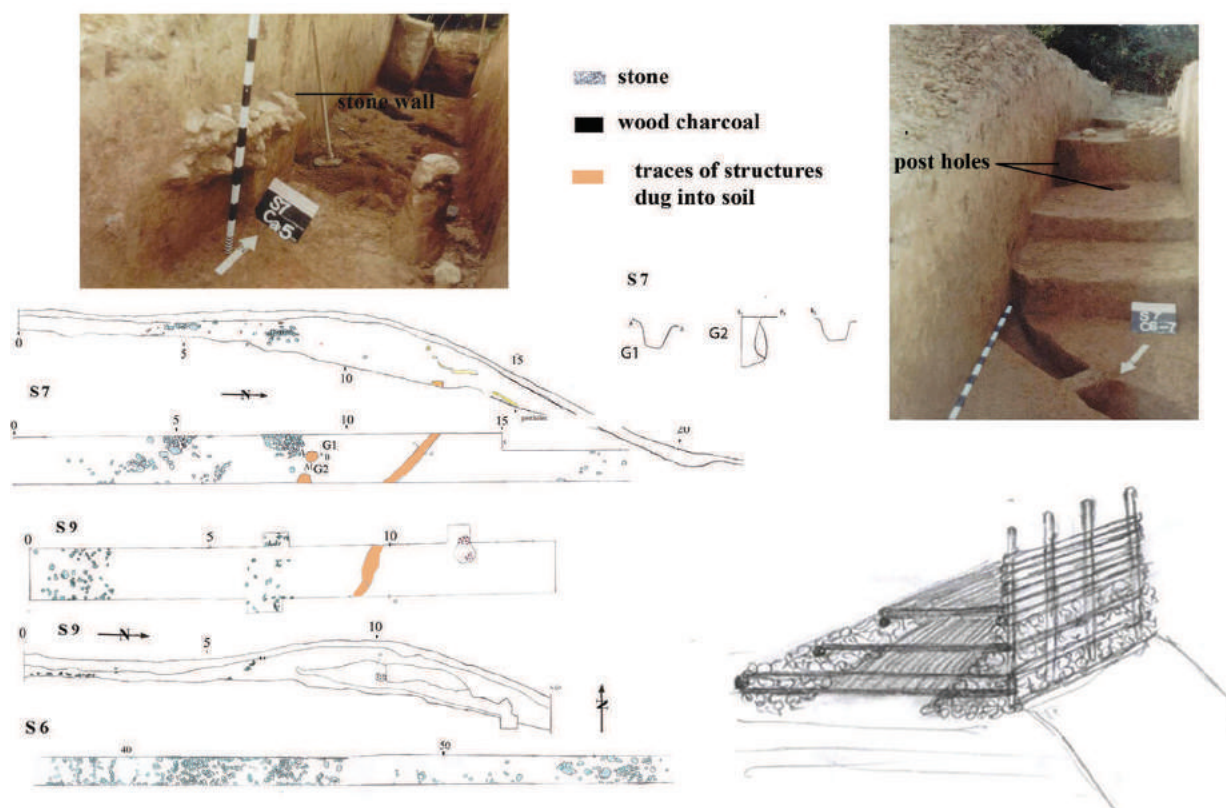

Fig. 5. Călinești Oaş. Desene ale unităților de cercetare S7, S9, S16. Fotografie cu paramentul exterior și cu gropile de stâlpi (S7). Reconstituire grafică a valului.

secțiuni, absența pietrei în partea interioară a valului și consistența sa masivă pe panta exterioară indică mai degrabă existența în val a unui singur parament de piatră, la exterior. Atunci când este prezent și paramentul interior, consistența acestuia este de obicei mai slabă. O posibilă explicație a existenței paramentului interior doar în anumite zone ar putea fi dată de constatarea că unitatea de cercetare S2 se află în zona unei porți, iar unitățile de cercetare S7 și S9 se află în zona unei a doua posibile porți. Se poate aprecia că rolul paramentului interior era de a evita scurgerea pământului pe căile de acces ce duceau spre porți, dar și asupra construcțiilor realizate în imediata vecinătate a valului. Construcțiile L1, L2 și vatra din unitatea de cercetare S1 (Fig. 5) atestă existența unor construcții și zone de staționare ce par a fi adosate părții interioare a valului. Astfel, din perspectiva tipologiei construcțiilor defensive cu piatră propusă de Aurel Zanoci¹³, așezarea de la Călinești Oaş poate fi considerată o combinație a tipului I cu tipul II, prezența paramentului interior fiind utilizată doar în anumite zone.

Raritatea stâlpilor arată că ei nu puteau avea rolul de parament exterior al valului. În acest caz, peretele exterior ne apare a fi reprezentat chiar de zidul din piatră. Rezistența unui zid de piatră nu putea fi serioasă dacă aceste pietre erau doar așezate una peste alta, sub formă de „ziduri seci”, fără liant. Folosirea la Călinești Oaş a unui lut – liant, adus special în acest scop, este indicată de prezența printre pietre a lutului ce are în compoziție pietricele de râu, așa cum s-a observat în unitatea de cercetare S1. De asemenea, în S1 au fost surprinse bucăți de lemn ars așezat orizontal, ce ar putea indica existența unor bârne groase orizontale menite a lega și susține paramenții de piatră. Necesitatea protejării apărătorilor de pe val sugerează că deasupra zidului de piatră lipită cu lut exista o structură de lemn, cu rol de palisadă. În zona incendiată din apropierea porții de la Călinești Oaş s-au păstrat în lutul ars amprente de lemn ce provin de la bârne și nuiele. Faptul că acestea provin de la o structură de lemn lipită cu lut este dovedit de prezența sa sub formă de strat de arsură peste care apoi, în timp, au căzut pietrele. Dat fiind că urmele de palisadă de lemn lipită cu lut sunt prezente în fiecare din unitățile de cercetare din zona incendiată (S1, S2, S3 și S4) este sugerată existența unei palisade ce era construită peste zidul de piatră lipită cu lut.

¹³ Zanoci 2015, 75.

În spațiul carpatic, existența unor valuri cu paramenți de piatră (unul sau doi/trei) este atestată la mai multe fortificații Gáva și Kjatice de pe teritoriul Slovaciei, nord-estul Ungariei și Ucrainei de vest, respectiv la două așezări atribuite grupului Vártop din Oltenia¹⁴. Alături de aceste așezări mai pot fi menționate, ca așezări ce utilizează în val piatra sub formă de „ziduri de piatră”, așezările de la Ciceu-Corabia¹⁵ și Satu Mare, la acestea din urmă fiind menționată lipirea pietrelor cu lut¹⁶, la fel ca și la Călinești Oaș. În categoria așezărilor cu paramenți de piatră poate fi considerată și așezarea de la Ardanovo¹⁷. Se poate constata că așezările de la Călinești-Oaș și Ciceu-Corabia fac legătura geografică între grupul de așezări cu paramenți de piatră din Bazinul superior al Tisei și acelea existente în partea de sud-est a Transilvaniei (Bodoc, Tușnad, Satu Mare, Șeica Mică). Situarea acestor fortificații pe linia lanțului vulcanic din partea vestică a Carpaților Nordici și Orientali¹⁸ scoate în evidență o legătură strânsă între modul de construcție a fortificațiilor și resursele de materiale pentru construcție existente la îndemână. Tuful vulcanic sau bazaltul erau ușor de extras, fapt pentru care el a fost utilizat la construirea unor valuri deosebit de lungi (1–2 km), ce uneori au suprapus întregul perimetru al așezărilor. Existența unor astfel de valuri lungi este constatată mai ales la așezările culturii Gáva din Bazinul Superior al Tisei. Alături de așezarea de la Călinești Oaș, valuri lungi de piatră sunt întâlnite la Ardanovo¹⁹, Șelestovo²⁰, Boldogkőváralja „Tó-hegy”²¹, Tállya „Óvár”²², Tolcsva „Várhegy”²³ (**Fig. 1**). Construcția acestora a fost facilitată probabil de faptul că aranjarea pietrei sub forma unor paramenți susținuți de stâlpi distanțați, a determinat folosirea pentru palisadă a unei cantități mai mici de trunchiuri de copaci lungi și drekți. Prin acest mod de construcție, așezările culturii Gáva din Bazinul Superior al Tisei se aseamănă cu așezările culturii Kyatice prezente în nordul Ungariei²⁴. Funcționalitatea acestor așezări de mari dimensiuni trebuie să fi fost alta decât a acelor care, deși au piatră în val, sunt construite pe suprafețe de mici dimensiuni. Astfel de așezări cu suprafețe mici sunt semnalate în aria culturii Gáva la: Fony „Süllyedt Bán-hegy”²⁵; Tállya „Mekecsvár”²⁶ sau Satu Mare²⁷.

3. Problema originii valurilor cu piatră din epoca târzie a bronzului

Referitor la originea paramenților din piatră care intră în compoziția valurilor ce apără așezările din epoca bronzului, este discutată ipoteza unei geneze sub influență egeeană atât pentru fortificațiile din Europa Centrală²⁸ și, împreună cu acestea, a acelor de pe teritoriul României²⁹. Utilizarea pietrei pentru realizarea fortificațiilor din epoca mijlocie a bronzului este relativ limitată. Este prezentă la câteva așezări fortificate (unele de tip tell) din zona Slovaciei³⁰ și de pe versantul nordic al Carpaților³¹. Și în ce privește fortificațiile cu ziduri din piatră din perioada Câmpurilor de Urne (Urnenfelderzeit) din Europa Centrală este pusă în discuție de asemenea o influență miceniană³². Recent, această influență este negată din

¹⁴ Zanoci 2015, 68–78, fig. 1.

¹⁵ Vasiliev, Gaiu 1980, 35–37; Vasiliev 1993, 91–93, pl. II.

¹⁶ G. Ferenczi, I. Ferenczi 1967, 54–55.

¹⁷ Мойжес (Moyzesh) 2011, 237–239, fig. 3.

¹⁸ De la sud la nord pe culmi vulcanice sunt prezente: Bodoc, Tușnad, Satu Mare (probabil), Ciceu-Corabia, Călinești Oaș, Șelestovo, Ardanovo, Boldogkőváralya, Tolcsva, Tállya (**Fig. 1**)

¹⁹ Мойжес (Moyzesh) 2011, 237–239, fig. 3.

²⁰ Balahuri 2001, p. 292, fig. 89; Мойжес 2011, 237–246.

²¹ Așezare cu o suprafață de 94 ha. fortificată cu un val cu piatră ce este vizibil pe o lungime de 1650 m (Matuz, Nováki 2002, 7–8, abb. 4).

²² Așezare cu o suprafață de 27 ha. înconjurată de un val de piatră și pământ ce se vede bine la suprafață (Matuz, Nováki 2002, 8, abb. 5).

²³ Așezare cu o suprafață de 20 ha. fortificată cu un val de piatră vizibil la suprafață (Matuz, Nováki 2002, 8, abb. 7).

²⁴ Matuz, Nováki 2002, 21–24.

²⁵ Așezare cu o suprafață de 0,5 ha. datată în epoca târzie a bronzului (Matuz, Nováki 2002, 7, abb. 3).

²⁶ Așezare cu o suprafață de 1,1 ha. fortificată cu un val cu piatră păstrat pe o înălțime de cca. 1 m (Matuz, Nováki 2002, 8, abb. 6).

²⁷ Fortificație cu o suprafață de 0,15 ha., înconjurată de un val cu piatră lipită cu lut (G. Ferenczi, I.: Ferenczi 1967, 54–55; Bălan 2013, 14).

²⁸ Vladár 1975b, 92–98; Jockenhövel 1990, 215; Furmánek *et alii* 1999, 120, Furmánek 2004, 69–70.

²⁹ Bader 1990, 182–183, Abb. 23.

³⁰ Gogáltan 2008, 52.

³¹ Marcin Przybyła (Așezarea de la Moszkovice prezentată la Conference „Fortifications: the Rise and Fall of Defended Sites in the Late Bronze and Early Iron Age of South-East Europe” in Timișoara, 11th to 13th November 2015).

³² Čtverák *et alii* 2003, 232–235, 272–278.

perspectiva decalajului cronologic pe care îl cunoaște fenomenul între cele două regiuni, precum și prin utilizarea unor tehnici diferite de construcție a zidurilor. Astfel, orizontul de epocă mijlocie a bronzului pentru fortificațiile cu ziduri din piatră din Europa Centrală este încadrat în intervalul de timp de la 1800/1750 și 1550/1500 a.Chr., iar cel din perioada Urnenfeld apare la sfârșitul mil. II – începutul mil. I a.Chr. Pe de altă parte, construcțiile defensive ale orașelor miceniene sunt datate cu cca. 100 ani după abandonarea cetăților cu ziduri de piatră din Europa Centrală ce datează din epoca mijlocie a bronzului și cu cca. 100 de ani înaintea celor din epoca târzie a bronzului/perioada hallstattiană. În ce privește tehnica de construcție, pentru construirea zidurilor din spațiul egeean, de regulă, sunt utilizate blocurile masive din piatră, cauză pentru care ele au fost denumite „ziduri ciclopice”. Zidurile așezărilor din Europa Centrală sunt realizate din pietre mai mici, nefasonate³³. Realizând o analiză a fortificațiilor ce utilizează piatra în epoca târzie a bronzului și în epoca timpurie a fierului din spațiul carpatic, Aurel Zanoci susține pentru zidurile de piatră din spațiul carpatic o evoluție locală, fără influență egeeană și apreciază că s-ar putea admite mai degrabă “o influență central-europeană, dinspre Bavaria sau Bohemia”³⁴. Argumentația se bazează pe constatarea că fortificațiile cu ziduri din piatră din aceste regiuni sunt similare aceloră din spațiul tiso-nistrean, dar au o datare mai timpurie, începând cu BrD³⁵. Această posibilitate părea de acceptat de la sine, dat fiind că după perioada sfârșitului fortificațiilor de tip tell și a așezărilor fortificate de înălțime din epoca mijlocie a bronzului, nu doar fenomenul fortificațiilor de piatră, ci chiar ideea generală de așezări fortificate păreau să se fi stins. Multe din așezările tell-urilor fortificate din spațiul carpatic încetează în etapa Bronz Mijlociu III, finalul fiind destul de brusc, chiar dacă mai rar violent³⁶. Reapariția fortificațiilor de piatră părea a se produce în contextul unei explozii a fenomenului fortificațiilor odată cu cultura Gáva (cu cele mai timpurii datări în etapa HaA2-HaB1), fenomen precedat de fortificațiile de la Grădiștea și Portărești atribuite grupului cultural Vârtoș din Oltenia, datat în general în etapa HaA1³⁷. Apariția timpurie într-o zonă sudică a fortificațiilor de piatră dateate în epoca târzie a bronzului dă naștere la două întrebări majore: **1)** cum poate fi explicată cea mai timpurie apariție a fortificațiilor cu paramenți de piatră din spațiul carpatic în Oltenia?; **2)** există o legătură între fortificațiile de piatră din etapa HaA1 cu acelea similare din cadrul culturii Gáva și prin aceasta dacă există legături între cele două perioade de fortificare din epoca târzie a bronzului?

4. Fortificațiile din perioada BzD-HaA1

Anumite descoperiri mai vechi, ce capătă un nou înțeles prin completarea cu informațiile și datele din cercetările arheologice recent realizate în unele fortificații, arată că, pentru spațiul carpatic, între încetarea fortificațiilor din vremea tell-urilor și fortificațiile de tip Gáva nu există o lipsă totală de fortificații. Mai slab documentată este perioadă imediat ulterioară tell-urilor, pentru care singura fortificație din estul Bazinului Carpatic cu datare certă în această perioadă este aceea de la Boinești³⁸. Chiar dacă este o fortificație de tip promontoriu barat fără o locuire îndelungată, suprafața mică a așezării, comparabilă cu a majorității tell-urilor, indică posibila filiație funcțională a așezării fortificate de la Boinești. O posibilă continuare a unor obiceiuri și reflexe culturale din vremea tell-urilor este în mod evident susținută de ceramica din așezare, care are elemente specifice fazei finale a tell-urilor, alături de elemente incipiente tipice fazei II a culturii Suci de Sus, din epoca târzie a bronzului. Pentru etapa ulterioară, mai ales pentru Banat și zona de sud a Câmpiei Maghiare, fenomenul fortificării așezărilor cunoaște o dezvoltare mai timpurie decât aceea estimată anterior. Cu mai multe perioade de refacere, fortificațiile din așezarea de la Cornești-Iarcuri sunt datate pe baza analizelor de carbon între 1450 și 1200 cal BC³⁹. Într-o perioadă contemporană este estimată datarea așezării fortificate de la Sântana – Cetatea-Veche⁴⁰, iar analiza

³³ Alusik 2012, 11–25.

³⁴ Zanoci 2015, 77–78.

³⁵ Berger 1994, 61.

³⁶ Gogâltan 2008, 40–41, 52; David 1998, 231–267. Pentru câteva tell-uri din zona de nord-vest este susținută ipoteza unei continuări până în perioada 1650–1500 (Gogâltan 2008, 41).

³⁷ Zanoci 2015, 72–76; Marinescu, Munteanu 1984–1985, 125–136; Tătulea 1982, 121–133.

³⁸ Așezarea de la Boinești, neavând materiale foarte numeroase este datată larg în perioada Bronz Târziu I (Reinecke Bz B2-C), cu un posibil început în Bronz Mijlociu III (Reinecke Bz B1) (Bader 1978, 75; Kacsó 1995, 96; Marta 2009, 96–98).

³⁹ Szentmiklosi *et alii* 2011, 827–828.

⁴⁰ Gogâltan, Sava 2010, 42–44.

ulterioară a pieselor metalice converge spre o datare pe parcursul perioadelor Bronz Târziu II – III (BzD-HaA)⁴¹. În perioada Bz D-HaA1 sunt datate materiale rezultate în urma cercetărilor aşezării fortificate de la Csanádpalota–Juhász T. tanya⁴². Acestei perioade par a-i fi atribuite și alte fortificații din Banat și din întreaga regiune din estul Câmpiei Maghiare⁴³. Mai la nord, în nord-estul Marii Câmpii Maghiare a fost identificat un alt grup reprezentat de mai multe fortificații⁴⁴, unele dintre ele datându-se cu certitudine în etapa BzD sau în intervalul BzD-HaA1. Între acestea poate fi menționată aşezarea de la Igrici-Szőke-hát care are descoperite la suprafață materiale databile în perioada BzC-HaA1 și care se aseamănă cu fortificațiile din sudul Marii Câmpii Maghiare și Banat prin dimensiunile impresionante și prin sistemul de fortificare, format din șanțuri concentrice⁴⁵. Alte fortificații au fost identificate și cercetate în cadrul unor săpături arheologice de salvare realizate la mai multe aşezări din regiune. Un astfel de șanț a fost cercetat pe o lungime de cca. 125 m la Nyíregyháza – Oros „Úr Csere”, fiind evident că el marca limita unei aşezări ce a funcționat în etapa Reinecke Bz. D⁴⁶. În cadrul aceleiași localități, la o distanță de cca. 1,8 km a fost descoperită o altă aşezare mărginită de un șanț cu structuri arse ce ar putea proveni de la o palisadă, a cărei urme au fost surprinse și prin câteva gropi de stâlp⁴⁷. Așezarea a fost datată în perioada BzD-HaA1 (eventual HaA2)⁴⁸. Un alt șanț ce mărginește o aşezare din epoca târzie a bronzului a fost descoperit la distanța de 6,5 km, la Nyíregyháza – Pazany⁴⁹.

Prin cele prezentate, în regiunea cuprinsă între Carpații Vestici și Valea Tisei se constată prezența unei mari concentrări de fortificații. Construcția unora dintre aceste fortificații începe în etapa Bz D (sau chiar anterior), continuarea fenomenului fiind bine evidențiată și pentru etapa HaA1. Așezările oltene cu paramenți de piatră la Grădiștea și Portărești se datează în aceiași perioadă⁵⁰. Din perspectivă geografică par a reprezenta o prelungire spre sud a fenomenului fortificațiilor consistent documentat în Marea Câmpie Maghiară și Banat. Această perspectivă este sporită de legăturile evidente ale culturii Vărtop din Oltenia cu mediul cultural din Banat⁵¹ și Marea Câmpie Maghiară⁵². În ce privește problema particulară ce o urmărim, afinitățile aşezărilor oltene cu aşezările fortificate de la nord pot fi constatate și prin asemănări în ceea ce privește modul de construcție a sistemului defensiv al valului, prin ridicarea de paramenți. Astfel, la Sântana s-a constatat că „în locul palisadei... a fost ridicat un zid din lut. El s-a conturat ca o grupare masivă formată din *bulgări* de lut ars. Structura sa a constat din trei rânduri de pari, relativ paraleli, legați cu nuiele, spațiul delimitat astfel fiind umplut cu *bulgări* de lut „astfel a fost ridicat un zid care s-a mai păstrat pe o înălțime de circa 40 de cm și o grosime de aproximativ 80 cm”⁵³. La fel ca în cazul fortificației de la Sântana, o cantitate mare de lut ars era prezentă în zona valului de la Csanádpalota⁵⁴. La săpare s-a constatat că lutul ars provine de la paramentul exterior al valului, care era păstrat pe înălțime de 50 cm și pe o lățime de 30–40 cm. În timp ce paramentul exterior a fost construit din lut bătut, paralel cu acesta, în partea interioară a fost descoperit un șir de gropi de stâlpi, ce se consideră că a jucat rolul de zid-palisadă⁵⁵. Valul aşezării de la Cornești a fost realizat din pământ aşezat în casete de stâlpi prinși cu bârne transversale sau cu nuiele. Pentru prima fază de construcție, s-a constatat că, la fața exterioară a valului, casetele erau reprezentate de stâlpi prinși cu bârne orizontale. Incendierea suferită în faza a II-a a permis

⁴¹ Gogâltan *et alii* 2013, 41–48.

⁴² Szevereny *et alii* 2014, 44–51.

⁴³ Gogâltan, Sava 2010, 52–71; Czukor *et alii* 2013, 15.

⁴⁴ Hellebrandt 2003, 217–237.

⁴⁵ Ágnes Király, Klára P. Fischl: cercetări prezentate la Conference „*Fortifications: the Rise and Fall of Defended Sites in the Late Bronze and Early Iron Age of South-East Europe*” in Timișoara, 11th to 13th November 2015.

⁴⁶ Dincolo de urmele de arsură a unei posibile palisade, funcția de apărare a șanțului de la marginea aşezării a fost admisă pornind de la dimensiunile sale importante: deschiderea de 2,5–5,5 m și adâncimea de 1,2–1,5 m, ambele calculate de la nivelul de conturare în lutul galben (Marta *et alii* 2010, 11–14).

⁴⁷ Cel mai mare șanț a fost cercetat pe o lungime de 455 m, la nivelul de conturare având o lățime cuprinsă între 1,85 m și 3 m (L. Nagy 2015, 74–75).

⁴⁸ L. Nagy 2015, 76–77.

⁴⁹ La nivelul de conturare șanțul a avut lățimea de 2–2,20 m și adâncimea de 0,5–1 m (Nagy 2007, 130).

⁵⁰ Zanoci 2015, 70, 73–74; Marinescu, Munteanu 1984–1985, 125–136; Tătulea 1982, 121–133.

⁵¹ Hänsel 1977, 104–105; Stratan, Vulpe, 1977, 28–60; Lazăr 2005, 46–53, 54–65.

⁵² V. Szabó 1996, 9–109.

⁵³ Gogâltan, Sava 2010, 33.

⁵⁴ Czukor *et alii* 2013, 14–15.

⁵⁵ Priskin *et alii* 2013, 2–3.

surprindea unor detalii importante referitoare la paramentul exterior: grinzile transversale ce formau fața exterioară a valului au fost realizate din stejar și au fost tencuite cu lut⁵⁶. Exemplele arătate sugerează că modul de construcție a paramenților din val este oarecum diferit: bulgări de lut la Sântana, parament de lut bătut la Csanádpalota sau, la Cornești, paramenți realizați prin tencuirea cu lut a unor bucăți de lemne așezate orizontal. Toate aceste modalități de construcție reprezintă, de fapt, tehnici tradiționale de ridicare a pereților de lut și lemn de la casele tradiționale din spațiul carpatic⁵⁷. Astfel, diferitele materiale și soluții alese pentru realizarea paramenților la fortificațiile din BzD-HaA, ne apar a fi în legătură directă cu materiale locale prezente la fața locului. Dincolo de diferențele menționate legate de materiale și tehnici, pentru realizarea valurilor din etapa BzD-HaA1 este prezentă o concepție unitară de construcție: **1)** utilizarea paramenților ce susțin masa de pământ din val, dar care joacă și rol de zid, așa cum se observă din modul de construcție mai complex a paramentului exterior; **2)** prinderea paramenților de zona de interior a valului prin bârne sau prin pari și împletituri de nuiele.

Prin utilizarea unor vălătuci de lut la paramentul exterior de la Sântana se constată asemănări importante în ceea ce privește concepția de construcție cu aceea prezentă la fortificațiile din Oltenia care au paramenți de piatră, dar și cu aceea prezentă ulterior, în cadrul culturii Gáva. Un alt caz de utilizare a bucăților de lut la o așezare fortificată de câmpie a fost constatat la Popești (jud. Giurgiu), așezare situată la sud-est de fortificațiile oltene cu paramenți de piatră. În fortificația din zona Dunării de Jos datată în preajma anului 1500 a.Chr. au fost descoperite bucăți de lut pe care sunt prezente orificii pentru fixarea de lemne menite a lega paramenții valului de structura sa interioară⁵⁸.

5. Datarea așezării de la Călinești Oaș. Originea fortificațiilor din cultura Gáva

Similitudinile în ceea ce privește modul de construcție a valului de la Călinești Oaș cu acela din așezările din etapa BzD-HaA1 naște întrebarea dacă poate fi stabilită o origine a fortificațiilor de piatră din cadrul culturii Gáva în fortificațiile din mediile culturale ce o preced. Pentru aceasta este necesar să se stabilească dacă există sau nu o continuitate cronologică și culturală cu fortificațiile din Bz D-Ha A1. Se impune discutarea relației dintre cele două categorii de situri arheologice, atâta timp cât o filiație directă nu este certă, în condițiile în care fortificațiile culturii Gáva, în special acelea din Transilvania, sunt datate într-un interval de timp ce tinde să acopere patru secole⁵⁹. În cadrul acestui interval de timp mare există câteva situri ce sunt considerate că încep în faza timpurie a culturii, în intervalul cronologic plasat la limita dintre etapa HaA1 și HaA2⁶⁰. Apropierea cronologică a începutului culturii față de fortificațiile din perioada anterioară poate să pună problema unei posibile transiteri a modului de construcție, în special a celui vizat aici, prin utilizarea paramenților de piatră. Materiale Gáva timpurii sunt menționate la Ciceu-Corabia (zid sec) sau Teleac (bastioane de piatră), însă zidurile de piatră din ele nu pot fi admise ca situri de legătură cu fortificațiile din etapa Bz D-HaA1, atâta vreme cât construcția elementelor de fortificare s-a produs în etape recente de locuire a acestor așezări. Pentru problema stabilirii unor legături cu fortificațiile din etapele anterioare nu ajută nici situațiile de la Șeica Mică, Bodoc și Satu Mare. În timp ce așezarea de la Șeica Mică are o datare târzie, așezările de la Bodoc și Satu Mare nu au furnizat materiale arheologice timpurii care să permită stabilirea unor eventuale legături cu civilizațiile anterioare.

Prezența unui lot important de ceramică la Călinești Oaș, cu o datare bine stabilită în cadrul culturii Gáva, reprezintă un punct de pornire pentru o datare timpurie a unor așezări ce utilizează paramenți de piatră și pentru stabilirea unor elemente de legătură cu etapa precedentă. Analogiile formelor și ornamentelor ceramice au arătat o apropiere strânsă a materialelor de la Călinești Oaș cu materialele descoperite în nivelul III de la Mahala (Ucraina, regiunea Cernăuți)⁶¹ și cu acelea descoperite în așezarea

⁵⁶ Szentmiklosi *et alii* 2011, 823–826.

⁵⁷ Cseri 1997, 106–113; Godea 2007, 10–21, fig. 3,50.

⁵⁸ Nona Palincaș: Așezarea de la Popești prezentată la Conferința „Fortifications: the Rise and Fall of Defended Sites in the Late Bronze and Early Iron Age of South-East Europe” în Timișoara, 11th to 13th November 2015.

⁵⁹ Cultura Gáva în Transilvania este datată în intervalul cuprins între a doua jumătate a sec. al XI-lea și a doua jumătate a sec. al VII-lea (Vasiliev 1983, 39–55, Vasiliev, Aldea *et alii* 1991, 105–126) sau între prima jumătate a sec. al XI-lea (cel târziu) și finele sec. al VIII-lea/ începuturile sec. al VII-lea (Ciugudean 2012, 234–240).

⁶⁰ Un început în perioada Gáva I este admis pentru locuirile din așezările fortificate de la Șimleul Silvaniei, Ciceu Corabia, Teleac, Porumbenii Mari (Ciugudean 2011, 73–75).

⁶¹ Smirnova 1978, 68, 71–72.

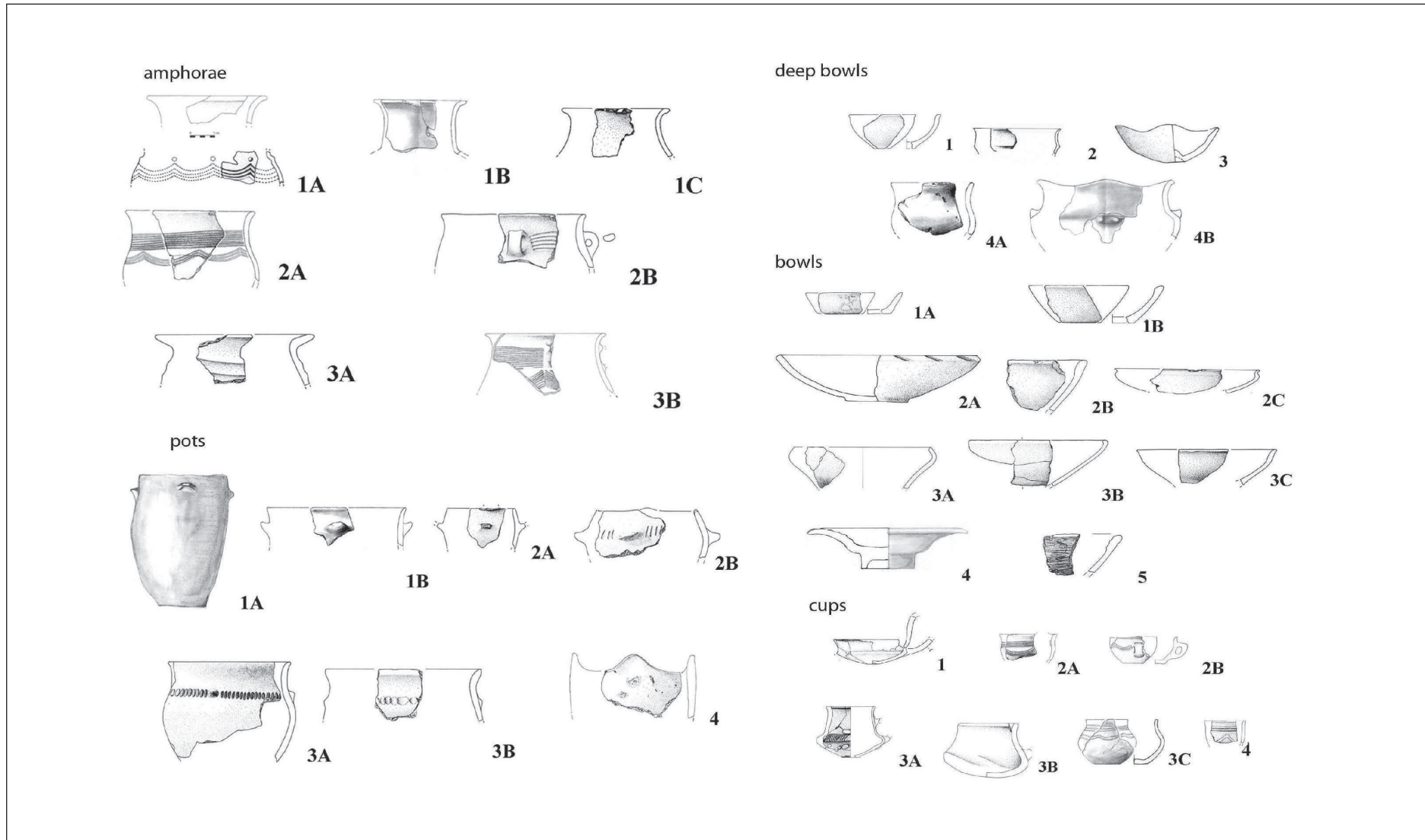

Fig. 6. Forme ceramice ale culturii Gáva descoperite în nord-vestul României.

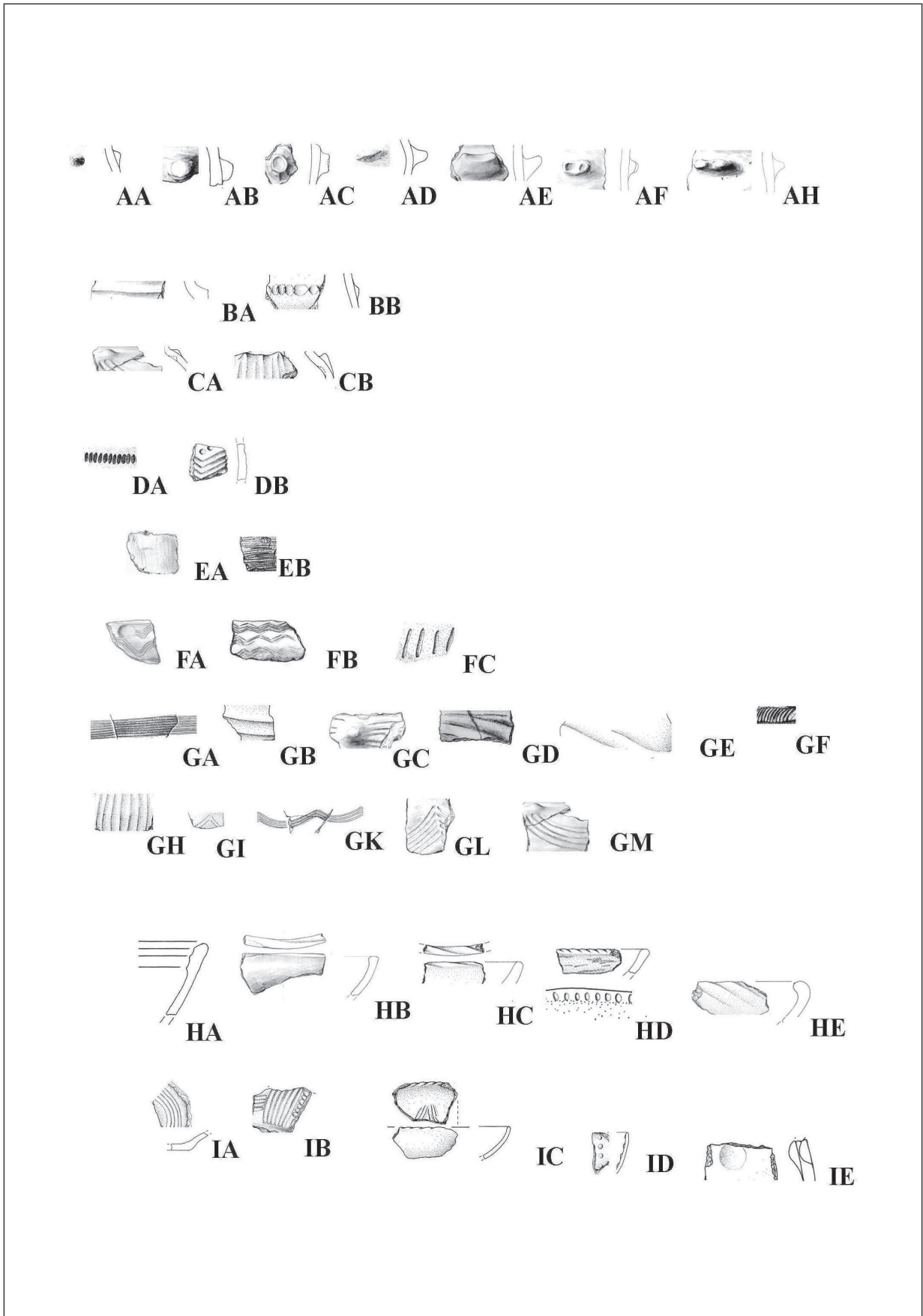

Fig. 7. Ornamente ale ceramicii Gáva din nord-vestul României.

de la Grănicești (jud. Suceava)⁶². În cazul unui număr limitat de elemente au fost semnalate și legături cu primele nivele de la Teleac și Mediaș. Elementele comune cu nivelul Mahala III și cu așezarea de la Grănicești sunt: rolul predominant pe care îl are varianta 1A în cadrul categoriei amforelor (**Fig. 6**), lipsa oalelor cu brâu alveolat (3B) și prezența în număr mare a străchinilor cu partea interioară a buzei îngroșată (variantele 1B și 2B). Străchinile invazate, ce joacă un rol minor, se limitează la varianta 3B (margine invazată îngustă). Decorul străchinilor și al castroanelor este unul comun: alături de canelurile și fațetele orizontale, o pondere deosebit de mare o au canelurile cu umăr lat/fațete alungite (motivul HA) (**Fig. 7**). Aproximativ față de nivelul I de la Teleac o atestă în primul rând prezența, pe unele cești și pe gâtul unor amfore, a ornamentului format de caneluri în ghirlandă (GK), ce au deasupra o bandă de caneluri orizontale (GA) (**Fig. 7**). Decorul format din caneluri înguste în ghirlandă este un ornament specific regiunii grupelor culturale prezente în bronzul târziu din Banat, respectiv în bazinele inferior și mijlociu al Tisei. Specific ceramicii de la Călinești Oaș este absența unor forme ceramice și mai ales a unei categorii largi de ornamente ce își fac apariția odată cu faza Teleac II, respectiv cu faza Mahala IV: străchinile cu buza puternic invazată (variantele 3A) (**Fig. 6**) a ceștilor în formă de „rinichi” sau a unor ornamente, cum ar fi brâu alveolat de pe oale (BB) (**Fig. 7**). La Călinești Oaș lipsesc mai ales noile modalități de ornamentare a buzelor străchinilor: canelurile oblice scurte (HC și HD) (**Fig. 7**), canelurile late ce coboară pe fața exterioară până în zona diametrului maxim (HE) (**Fig. 7**). Motive decorative noi sunt și ornamentele de pe interiorul vaselor: banda de caneluri orizontale (IA), ornamentul stelar (IC) și „niturile false” (ID) (**Fig. 7**). Analogiile acestor forme și ornamente se regăsesc în numeroase alte așezări în care sunt prezente piese metalice datate în etapele HaB-C, sau pentru care este afirmată apartenența la faza recentă a culturii Gáva din Câmpia Tisei, Transilvania, Bucovina și Galiția. Prezența acestor forme și ornamente începând cu nivelul II de la Teleac și cu nivelul IV de la Mahala asigură, pe baze stratigrafice, apariția lor într-o fază recentă a culturii Gáva.

Lotul ceramic extins de la Călinești Oaș asigură datarea așezării fortificate de la Călinești Oaș într-o etapă recentă a culturii Gáva clasice, după încetarea manifestărilor de tip Lăpuș II–Gáva I, ce erau strâns legate de tipul de depozite Cincu–Suseni/ Kurd (HaA1). În ceea ce privește încadrarea orizontului cultural de la Călinești Oaș în cadrul culturii Gáva, am optat pentru denumirea sa ca orizont Gáva IIa, adică etapa timpurie a perioadei Gáva clasice (Gáva II). Această denumire a fost dată deoarece termenul de Gáva I a fost îndelung utilizat pentru a data descoperirile din nordul Marii Câmpiei Ungare și din nord-vestul Transilvaniei contemporane cu grupul cultural Lăpuș din nordul Transilvaniei⁶³, respectiv cu grupul Cugir-Band din sudul Transilvaniei. În termeni de cronologie relativă acestea corespund etapei HaA1, eventual incluzând și o parte a etapei BzD. Faza Gáva II, ce corespunde perioadei Gáva clasice devine tot mai evident că poate fi despărțită în două subfaze prin prisma evoluției ceramicii. Dincolo de anumite forme ceramice și anumite ornamente ce sunt comune ambelor subfaze există loturi în care se pot distinge elemente mai timpurii și loturi în care se pot distinge elemente mai recente. Ceramica de la Călinești Oaș reprezintă un exemplu elocvent de lot ceramic în care sunt prezente doar elemente timpurii din faza clasică a culturii Gáva (faza IIa) în care lipsesc elementele recente ale acestei culturi (faza Gáva IIb). Legătura cu orizontul Mahala III–Grănicești–Teleac I–Mediaș I presupune datarea așezării de la Călinești-Oaș într-o perioadă târzie a fazei HaA și pe parcursul fazei HaB1.

Posibilitatea pe care o dă lotul ceramic de la Călinești Oaș de a data așezarea într-o fază timpurie a culturii Gáva asigură sprijin pentru datarea altor așezări fortificate cu paramenți de piatră. În așezarea de la Ardanovo, situată în apropiere (**Fig. 1**), sunt prezente elemente ceramice timpurii⁶⁴ și, la fel ca și la Călinești Oaș, lipsesc formele ceramice atribuite fazei evaluate a culturii Gáva din regiunea Tisei Superioare. În așezarea fortificată de la Șelestovo este constatată prezența unor elemente timpurii⁶⁵, alături de

⁶² László 1994, 93–94.

⁶³ Kemenczei 1982; 1984, 73; Némethi 1990; Marta 2009, 87–93, 101–103.

⁶⁴ Prezența în număr mare a străchinilor cu partea interioară a buzei îngroșată (variantele 1B și 2B) (Balahuri 1972, fig. 7/6, 16, 8/2, 5, 10, 10/14–15, 18, 20, Мойжес 2011, fig. 6/2, 4, 9, 14, 20–21, 8/13–18, 20–28, 9/15–18, 21–23). Străchinile invazate, ce joacă un rol minor, se limitează la varianta 3B (margine invazată îngustă) (Мойжес 2011, fig. 8/12). Decorul străchinilor și al castroanelor este unul comun: alături de canelurile și fațetele orizontale (Мойжес 2011, fig. 6/1, 8/14, 15, 26–27, 28, 9/15, 17, 19, 21), o pondere deosebit de mare o au canelurile cu umăr lat/fațete alungite (motivul HA) (Мойжес 2011, fig. 8/24, 25, 9/21). Elemente timpurii sunt și ornamentele formate de caneluri în ghirlandă, ce au deasupra o bandă de caneluri orizontale (Мойжес 2011, fig. 8/1).

⁶⁵ Prezența în număr mare a străchinilor cu partea interioară a buzei îngroșată (variantele 1B și 2B) (Balahuri 1972, fig. 7/6,

care sunt prezente însă și câteva elemente ceramice recente⁶⁶. Situația ar sugera un început în etapa veche a culturii Gáva, dar și o continuare a așezării într-o etapă mai nouă. O datare în faza timpurie a culturii Gáva, sincronă (sau mai timpurie cu așezarea de la Grănicești/Mahala III) este propusă și pentru așezarea de la Preuțești din nordul Moldovei⁶⁷. Nu cunoaștem elemente de datare timpurii pentru fortificațiile culturii Gáva din estul Ungariei. Pentru estul Slovaciei, o bună afinitate cu așezările de la Călinești Oaș, Ardanovo și Šelestovo o dă forma valului de piatră ce înconjoară întregul perimetru al așezării. În etapa HaA2/ HaB este datată și așezarea culturii Gáva de la Sedliska despre care sunt indicii că ar fi, la rândul ei, înconjurată de val cu paramenți de piatră⁶⁸. Astfel, se conturează ca un grup compact de fortificații ce sunt situate în nordul spațiului carpatic (bazinele superioare ale Tisei și Prutului) ce se remarcă printr-o datare în etapa timpurie a culturii Gáva clasice (Gáva IIa), ce corespunde perioadei HaA2, eventual în partea timpurie a etapei HaB⁶⁹. În timp ce în nordul culturii Gáva se conturează un grup de așezări cu paramenți de piatră ce se datează în faza timpurie a culturii, pentru așezările din centrul și sudul Transilvaniei sunt doar elemente de datare în faza a II-a a culturii Gáva⁷⁰.

Concluzii

Datarea celor mai timpurii fortificații cu paramenți de piatră din cultura Gáva în zona de nord a Carpaților Orientali ar părea că susține o preluare dinspre vest a acestui sistem de fortificații⁷¹, deși lipsesc date clare care să certifice o legătură cu fortificațiile din zona Bavariei și Boemiei, dateate în BzD și HaA1. Totuși, un element de legătură poate fi stabilit prin prisma unor așezări Lauwitz, care sunt datate în aceeași perioadă (HaA2-HaB1)⁷². Lipsa unor așezări cu miez de piatră, dateate cu precizie în perioada HaA1 pe teritoriul Slovaciei (vest și centru), Moraviei sau în vestul Ungariei, lasă încă goluri în susținerea unei transmiteri dinspre zona nord alpină a valurilor cu paramenți de piatră din cultura Gáva.

O altă ipoteză referitoare la originea acestor fortificații o oferă similitudinile cu așezările din perioada BzD-HaA1, fie că ne referim la fortificațiile cu paramenți de piatră din Oltenia, fie că ne referim la așezările înrudite cultural ce sunt fortificate cu paramenți de lut, din Banat și Marea Câmpie Maghiară. În discutarea acestei ipoteze trebuie să pornim, totuși, de la constatarea că nu există nici o fortificație care să fi început în etapa BzD-HaA1 și apoi să continue să funcționeze în etapa HaA2-HaB1. Această lipsă de continuitate nu pare să fie întâmplătoare, ci este o reflectare a unor transformări și restructurări ce par a fi afectat societatea în profunzime. Transformări simultane se observă și în schimbarea majoră a repertoriului ceramic, fenomen ce poate fi asociat cu apariția și răspândirea culturii Gáva în partea de nord a spațiului carpatic. Tot acum apar tipuri noi de piese de bronz, a căror apariție se produce concomitent cu o nouă atitudine față de depunerea ofrandelor de bronzuri, elemente ce duc la apariția noului tip de depuneri, Hajdúböszörmény/Moigrad-Tăuteu.

Însă o analiză mai profundă aplicată procesului de transformare tinde să arate că acest proces nu se produce foarte brusc. În domeniul depunerilor de bronzuri se constată o treptată renunțare la unele tipuri mai vechi, dar și la păstrarea unor tipuri anterioare. Continuarea utilizării unor tipuri mai vechi de bronzuri are loc concomitent cu prezervarea unor tradiții referitoare la depunere, sesizabile atât în modul de tratare a pieselor, dar și în continuarea alegerii aceluiași combinații de piese pentru depunere. În ce privește

16, 8/2, 5, 10, 10/14–15, 18, 20, prezența ceștilor joase cu butoni de tradiție Lăpuș II – Gáva I (Balahuri 1972, fig. 9/5), lipsa oalelor cu brâu alveolat.

⁶⁶ Castroane cu buza puternic invazată (Balahuri 1972, fig. 7/11; 8/7,9), castroane decorate pe buză cu caneluri oblice dese (Balahuri 1972, fig. 6/11–12,15–16, VII/4–5,10, VIII/3–4,7–9,11) și prezența unor butoni pe fața interioară a străchinilor (Balahuri 1972, VI/13, VII/11).

⁶⁷ Popovici-Ursulescu 1984, 83.

⁶⁸ Kotorova-Jencova 2015, 273–294.

⁶⁹ Așezarea de la Grănicești a fost datată pe parcursul etapei HaA, începutul ei fiind plasat în prima jumătate/mijlocul etapei HaA (László 1994, 93–94), așezarea de la Călinești Oaș a fost datată începând cu etapa HaA și pe parcursul etapei HaB1 (Marta 2010, 17).

⁷⁰ Așezarea de la Șeica Mică este datată în etapa Ha C (Horedt 1964, 194, 204, Ciugudean 2011, 79). Pentru datarea așezărilor de la Satu Mare (Ferenczi G., Ferenczi I. 1967) și Tușnad (Horedt 1976) nu există o cantitate mare de materiale publicate, însă ele nu se numără printre așezările în care să fie indicată prezența unor elemente din faza timpurie a culturii Gáva (o recentă reevaluare a acestora a fost făcută de Horia Ciugudean (2011, 71–74).

⁷¹ Zanoci 2015, 78.

⁷² Vítkovciach-Tureň (Veliáčik, Javorský, 1983, 146–147), Letanovce (Miroššayová 1999, 151–152).

ceramica culturii Gáva, împreună cu mai multe forme și decoruri noi, se constată și o continuare a unor elemente ceramice de tradiție locală, care ies bine în evidență dacă se compară ceramica Gáva II timpurie din zona Câmpiei Sătmărene cu aceea din alte situri atribuite orizontului anterior, Gáva I-Lăpuș II. Continuitatea unor forme poate fi adusă în discuție în cazul unor tipuri de amfore (variantele 1B, 1C, 3A și 3B) (**Fig. 6**), a unor cești (tipurile 1 și 4) și străchini (tipul 1 și 5, variantele 2A, 2B și 3B) (**Fig. 6**). Între acestea, unele atestă cu claritate transmiterea amprente locale în ceramică. Aceasta poate fi sesizată în lipsa brâielor alveolate de pe oalele de la Călinești Oaș (ornamentul BB) (**Fig. 7**) și mai ales în utilizarea, încă intensă, a străchinilor cu partea interioară a buzei îngroșată (variantele 1B și 2B) (**Fig. 6**). Aceste elemente au fost moștenite și în siturile Gáva timpurii din Bucovina (Mahala III și Grănicești), unde prezența lor a fost pusă tot pe seama unei moșteniri nord-transilvane⁷³. Pentru zona sudică de răspândire a culturii Gáva, la locuirile mai timpurii din zona de sud a Transilvaniei (Teleac I și Mediaș I) a fost de asemenea observată păstrarea unor elemente din fondul local anterior (din zona văii inferioare a Mureșului și Banat)⁷⁴.

În contextul transmiterii unor tradiții de la grupele culturale din etapa BzD-HaA1 la cultura Gáva, apare posibilă și transmiterea unor tehnici de construcție a paramenților de piatră sau lut. Acest aspect se evidențiază bine la Călinești Oaș și Ardanovo, dat fiind că sunt fortificații construite cu paramenți după tehnici utilizate anterior și, în același timp, au o ceramică ce păstrează elemente de tradiție din orizontul cultural anterior, din etapa BzD-HaA1. La acest palier cronologic, anterior fortificațiilor timpurii din cultura Gáva, constatăm utilizarea valurilor casetate cu paramenți de piatră în zona Olteniei sau cu paramenți de lut în zona Banatului și a Marii Câmpii Maghiare. Datarea începutului așezării de la Cornești-Iarcuri în preajma anului 1450 a.Chr. plasează fenomenul fortificărilor din Marea Câmpie Maghiară și Banat într-o etapă timpurie a epocii târzii a bronzului. Ascendențele în ceea ce privește utilizarea paramenților de blocuri de lut se constată în așezarea de la Popești (jud. Giurgiu), legătura geografică spre zona Dunării de Jos putând fi asigurată de așezările cu paramenți de piatră din zona Olteniei. Datarea fortificației de la Popești în preajma anului 1500 a.Chr. (sau într-o perioadă anterioară) și în preajma anului 1450 a.Chr. a construcției fortificației de la Cornești, apropie orizontul fortificațiilor cu paramenți din epoca târzie a bronzului de fortificațiile din epoca mijlocie a bronzului. Însă situarea la distanță mare a extremităților temporale a celor două fenomene (Valea Inferioară a Dunării și Banat, respectiv nordul Bazinului Carpatic, pentru așezările de tip tell) nu este de natură să susțină o continuitate a fenomenului fortificărilor din epoca târzie a bronzului dinspre tell-urile recente sau fortificațiile de înălțime contemporane (sau mai recente) din nordul spațiului carpatic. Prezența unor evidente influențe miceniene în zona Dunării de Jos⁷⁵, poate să indice un posibil traseu balcanic al preluării unor elemente de arhitectură defensivă ce vor fi adoptate încă înainte de etapa BzD-HaA1 în zona Dunării de Jos⁷⁶. Poate fi pusă în discuție o preluare a acestora în cadrul fortificațiilor din etapa BzD-HaA1, așa cum indică harta răspândirii acestui tip de situri în Oltenia, Banat, bazinul inferior al Tisei și apoi în partea de nord a Câmpiei Maghiare. Dincolo de ipoteza unui traseu intermediar prin zona vest balcanică a fortificațiilor cu paramenți de piatră sau lut, modalitățile de construcție similare indică o posibilă filiație a fortificațiilor din cultura Gáva în fortificațiile din etapa BzD-HaA1, filiație pe care o face mai plauzibilă datarea în faza timpurie a culturii așezării de la Călinești Oaș sau a unor așezări din regiunea Tisei superioare.

Listă ilustrații

- Fig. 1. Harta fortificațiilor cu zid de piatră din epoca târzie a bronzului. 1. Bodoc; 2. Boldogkőváralja; 3. Călinești Oaș; 4. Fony; 5. Garbuziv; 6. Koňuš; 7. Lesivka; 8. Lisichniki; 9. Șeica Mică; 10. Shelestovo; 11. Tállya „Mekecsvár”; 12. Tállya „Óvár”; 13. Tatariv; 14. Tolcsva; 15. Tușnad; 16. Grădiștea; 17. Portărești; 18. Ardanovo, 19. Ciceu Corabia (1–17 Zanoci 2015, 69, ill. 1).
- Fig. 2. Fotografie aeriană a Dealului Călinești-Hurca. (Photo: Ciprian Astaloș).
- Fig. 3. Dispunerea unităților de cercetare arheologică de la Călinești Oaș.
- Fig. 4. Călinești Oaș. Desene ale unităților de cercetare arheologică S1, S2, S3, S6. Fotografie a valului.

⁷³ László 1994, 93–94.

⁷⁴ Vasiliev *et alii* 1991, 89, 106–108; Pankau 2004, 96; Ciugudean 2011, 70–74.

⁷⁵ Palincaș 2007, 231–238.

⁷⁶ Nona Palincaș, prezentare susținută la Conference „Fortifications: the Rise and Fall of Defended Sites in the Late Bronze and Early Iron Age of South-East Europe” in Timișoara, 11th to 13th November 2015.

- Fig. 5. Călinești Oaş. Desene ale unităților de cercetare S7, S9, S16. Fotografie cu paramentul exterior și cu gropile de stâlpi (S7). Reconstituire grafică a valului.
- Fig. 6. Forme ceramice ale culturii Gáva descoperite în nord-vestul României.
- Fig. 7. Ornamente ale ceramicii Gáva din nord-vestul României.

Bibliografie

- Alusik 2012 Alusik, Tomas, *Aegean Elements and Influences in Central European Bronze Age. Defensive Architecture: Fact or Fiction? Local or Imported?* În: Jaeger M., Czebreszuk J., Fischl P. K. (ed), *Enclosed Space – Open Society. Contact and Exchange in the Context of Bronze Age Fortified Settlements in Central Europe. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa, Band 9*, Poznań and Bonn, 2012, p. 11–25.
- Bader 1978 Bader, Tiberiu, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978.
- Bader 1982 Bader, Tiberius, *Die befestigten bronzzeitlichen siedlungen in nordwestrumänien*. În: Chropovský, Bohuslav & Herrmann, Joachim (ed), *Beiträge zur bronzzeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*, Berlin and Nitra, 1982, p. 47–70.
- Bader 1990 Bader, Tiberius, *Bemerkungen über die ägäischen einflüsse auf die alt- und mittelbronzezeitliche entwicklung im donau-karpatenraum*. În: *Orientalisch-ägäische Einflüsse in der Europäischen Bronzezeit. Ergebnisse eines Kolloquiums*, 1990, p. 181–205.
- Балагурі 1972 Балагурі А., Едуард/ Balahuri, A. Eduard, *Шелестівське городище – пам'ятка населення ранньозалізної доби закарпаття/ șelestivske gorodișce–pamiatka naselenia ranniozaliznoi dobe zakarpattia*. În: Балагурі А., Едуард, *Дослідження стародавньої історії Закарпаття/ Doslidjenia starodavnoi istorii Zakarpattia*, 1972, p. 9–75.
- Bălan 2013 Bălan, Gabriel, *Așezările fortificate din aria culturii Gáva din România*. În: Ailincăi, S. C.; Țârlea, A.; Micu, C. (ed), *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor arheologice la Babadag (1962–2012) (Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag”, Tulcea, 20–22 septembrie 2012)*, Brăila, 2013, p. 265–310.
- Ciugudean 2011 Ciugudean, Horia, *Periodizarea culturii Gáva în Transilvania în lumina noilor cercetări*. În: *Apulum*, 48, 2011, p. 69–102.
- Ciugudean 2012 Ciugudean, Horia, *The chronology of the gáva culture*. În: Blajer W. (ed), *Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicatae*, Krakow, 2012, p. 229–244.
- Cseri 1997 Cseri, Miklós, *Épitőanyagok és szerkezetek*. În: Paládi-Kovács A. (ed), *Magyar Néprajz*, 3, Budapest, 1997, p. 102–138.
- Čtverák et alii 2003 Čtverák, Vladimír; Lutovský, Michal; Slabina, Miloslav; Lubor, Smejtek, *Encyklopedie hradiš v cechách*, Praha, 2003.
- Czukur et alii 2013 Czukur, Péter; Priskin, Anna; Szalontai, Csaba; Szeverényi, Vajk, *Zárterek, nyitott határok: Késő bronzkori földvárrendszer a Dél-Alföldön. Várak Kastélyok Templomok*. În: *Magyar Régézet online magazin 2013 ősz*, 2013, p. 12–15.
- David 1998 David Wolfgang, *Zum Ende der bronzzeitlichen Tell-siedlungen im Karpatenbecken*. În: Küster H., Lang A, Schauer P. (ed). *Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften. Festschrift für Georg Kossack zum 75. Geburtstag (Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie 5)*, Regensburg and Bonn 1998, p. 231–267.
- Godea 2007 Godea, Ioan, *Arhitectura la români. De la obârșii la Cozia*, Oradea, 2007.
- Gogăltan, Sava 2010 Gogăltan, Florin; Sava, Victor, *Sântana Cetatea veche. O fortificație de pământ a epocii bronzului la Mureșul de Jos/A Bronze Age earthwork on the lower Mureș*, Arad, 2010.
- Gogăltan et alii 2013 Gogăltan, Florin; Sava, Victor, Mercea, Lucian, *Sântana “Cetatea veche”. Metal and power Ziridava*. În: *Studia archaeologica*, 27, 2013, p. 21–72.
- Ferenczi G., Ferenczi I. 1967 Ferenczi, Géza; Ferenczi, István, *Săpături arheologice cu caracter informativ executate de muzeul din Odorhei (notă preliminară)*. În: *Marisia*, 2, 1967, p. 53–61.
- Furmánek et alii 1999 Furmánek, Vásláv; Veliačik Ladislav; Vladár, Jozef, *Die Bronzezeit im slowakischen Raum*, Rahdem, 1999.

- Hänsel 1976 Hänsel, Bernhard, *Beitäge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn, 1976.
- Hellebrandt 2003 Hellebrandt, B. Magdolna, *Urzeitliche erdwälle und wasserburgen Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im karpatischen Raum*. În: *Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag. Baia Mare 10.–13. Oktober 2001*, Baia Mare, 2003, p. 217–237.
- Kacsó 1990 Kacsó, Carol, *Bronzul târziu în nord-vestul României*. În: *Symposia Thracologica*, 8, Satu Mare – Carei, 1990, p. 41–50.
- Kacsó 2001 Kacsó, Carol, *Zur chronologischen und kulturellen Stellung des Hügelgräberfeldes von Lăpuș*. În: *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7.–10 Oktober 1998*, Baia Mare, 2001, p. 231–278.
- Kemenczei 1982 Kemenczei, Tibor, *Die Siedlungsfunde der Gáva-Kultur aus Nagykovács*. În: *Folia Archaeologica*, 33, 1982, p. 73–95.
- Kemenczei 1984 Kemenczei, Tibor, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapest, 1984.
- Kotorová-Jenčová 2015 Kotorová-Jenčová, Mária, *Visinne sedliska gauskej kultury v slovenskom hornom potisi*. În: Gancarski, J. (red), *Pradziejowe osady obronne w Karpatach*, Krosno, 2015, p. 273–294.
- Krause 2005 Krause Rüdiger, *Bronzezeitliche burgen in den alpen. Befestigte siedlungen der frühen bis mittleren bronzezeit*. În: Horejs, B.; Jung, R.; Kaiser, E.; Teržan, B., *Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schüller gewidmet*, Bonn, 2005, p. 389–413.
- Krause 2007 Krause, Rüdiger, *The prehistoric settlement of the inneralpine valley of Montafon in Vorarlberg (Austria)*. În: *Preistoria Alpina*, 42, 2007, p. 119–136.
- László 1994 László, Attila, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva-Holihrad și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei. Die anfänge der Eisenzeit im Ostkarpatenraum. Die Gáva-Holihrad- und Chișinău-Corlăteni- Kultur auf dem gebiet der Moldau*, București, 1994.
- Lazăr 2005 Lazăr, Simona, *Cultura Vârtope în Oltenia*, Craiova, 2005.
- Marinescu, Munteanu 1985 Marinescu, Floricel; Munteanu, Dumitru, *Cercetări în cetatea hallstattiană timpurie de la Grădiștea (jud. Vâlcea). Campania 1983*. În: *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, 17–18, 1985, p. 125–136.
- Marta 2009 Marta, Liviu, *Late Bronze Age Settlements of Petea-Csengersima*, Satu Mare, 2009.
- Marta 2010 Marta, Liviu, *Contributions to the Knowledge of the Bronze Age and the Beginning of the Hallstattian age in Câmpia Sătmăreană and Țara Oașului, (phd abstract)*. Sursa: www.uab.ro/upload/1246_Rez%20eng%20marta.doc, 2010, data accesării 25.02.2015.
- Marta et alii 2000 Marta, Liviu; Pop, Speranța; Astaloș, Ciprian, *Călinești Oaș, com. Călinești Oaș, jud. Satu Mare*. În: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1999*, nr. 32, 2000.
- Marta, Matos, 2003 Marta, Liviu; Matos, Cristian, *Călinești Oaș, com. Călinești Oaș, jud. Satu Mare*. În: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2002*, nr. 46, 2003.
- Marta et alii 2007 Marta, Liviu, Szöcs, Péter Levente; Gindele, Robert, *Muzeul Județean Satu Mare. Catalogul colecției de arheologie/ Szatmár megyei Múzeum. A régészeti gyűjtemény katalógusa/ County Museum of Satu Mare. Catalogue of the Archaeological Collection*, Satu Mare, 2007.
- Marta et alii 2010 Marta, Liviu; Sana, V. Daniel; Bejinariu, Ioan; Nagy, Márta; Berendi, Elisabeta, *The Late Bronze Age Settlement of Nyíregyháza-Oros „Úr Csere”*, Satu Mare, 2010.
- Matuz, Novák 2002 Matuz, D. Edit; Nováki, Gyula, *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn*, Budapest, 2002.
- Miroššayová 1999 Miroššayová, Elena, *Vyšinné hradisko na Kláštorisku–Čertovej síhote v letanovciach. Der Höhenburgwall auf Kláštorisko–Čertova síhot in Letanovce*. În: *Slovenská Archeológia XLVII–I*, 1999, p. 129–152.
- Мойжес 2011 Мойжес, Владимир, *Ардановское городище/ Ardanovskoe Gorodishe. Fortificația de la Ardanovo. Ardanovo Hill-fort*. În: *Tyragetia VI/1*, 2011, p. 237–246.
- Nagy 2007 Nagy, Márta, *Késő bronzkori településrészlet Nyíregyházán/ Spätbronzezeitlicher Siedlungsteil in Nyíregyháza*. În: *A nyíregyházi Jós András Múzeum évkönyve 49*, 2011, p. 121–154.

- Nagy 2015 Nagy, Márta, *Késő bronzkori település szerkezetének bemutatása Nyíregyháza– Oros, Mega Park lelőhelyről. Előzetés jelentés. The structure of a late Bronze Age Settlement from the site of Nyíregyháza– oros, Mega Park. Preliminary report.* În: *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*, 57, 2015, p. 71–98.
- Németi 1990 Németi, Ioan, *Contribuții la cunoașterea sfârșitului epocii bronzului din nord-vestul României.* În: *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 41/1, 2010, p. 19–54.
- Palincaș 2007 Palincaș, Nona, *Contacts with the Aegean world and their social impact in the late Bronze Age in the Lower Danube.* În: Galanaki, I.; Tomas, H.; Galanakis, Y.; Laffineur, R. (ed), *Between the Aegean and Baltic Seas. Proceedings of the International Conference, Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe. University of Zagreb, 11–14 April 2005*, 2007, p. 231–237.
- Pankau 2004 Pankau, Claudia, *Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaș/ Siebenbürgen.* În: *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, 109, 2004.
- Priskin et alii 2013 Priskin, Anna; Czukor, Péter; Szalontai, Csaba, Szeverényi Vajk, *Research into the structure of Late Bronze Age Settlements in the Southern Great Hungarian Plain: “Enclosed Space – Open Borders” Project.* În: *Hungarian Archaeology e-Journal*, 2013, Autumn, 2013, p. 1–6.
- Teržan et alii 1998 Teržan, Biba; Mihovilić, Kristina; Hänsel, Bernhard, *Eine bronzzeitliche befestigte Siedlung von Monkodonja bei Rovinj in Istrien Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften.* În: Küster, H.; Lang, A.; Schauer, P. (ed), *Festschrift für Georg Kossack zum 75. Geburtstag (Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie 5)*, 1998, p. 155–184.
- Tătulea 1982 Tătulea, Corneliu Mărgărit, *Cercetări în așezarea hallstattiană timpurie Portărești-Dolj.* În: *Thraco-Dacica*, III, 1–2, 1982, p. 121–133.
- Smirnova 1978 Smirnova, I. Galina, *Kulturno istoričeskaja stratigrafija poselenija Magala.* În: *Problemy Archeologii*, 2, 1978, p. 68–72.
- Soroceanu 1996 Soroceanu, Tudor, *Der Bronzedepotfund von Cincul/ Groß-schenk, Siebenbürgen.* În: *Eurasia Antiqua*, 2, 1996, p. 241–287.
- Stratan, Vulpe 1977 Stratan, Ioan; Vulpe, Alexandru, *Der Hügel von Susani.* În: *Prähistorische Zeitschrift*, 52/1, 1977, p. 28–60.
- Szabó 1996 Szabó, V. Gábor, *A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűttes alapján. Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád.* În: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Archaeologica*, 2, 1996, p. 9–109.
- Szentmiklosi et alii, 2011 Szentmiklosi, Alexandru; Heeb, S. Bernhard; Heeb, Julia; Harding, Anthony; Krause, Rüdiger, *Cornestii-Iarcuri a Bronze Age town in the Romanian Banat?* În: *Antiquity*, 85, 2011, p. 819–838.
- Szeverény et alii 2014 Vajk, Szeverényi; Priskin, Anna; Czukor, Péter, *Csanádpalota – Juhász T. tanya (M43 55. lh) későbronzkori erődített település feltárása: előzetesjelentés a 2011–2013. évi ásatások eredményeiről.* În: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2014, Új folyam 1*, 2011, p. 25–60.
- Vasiliev 1983 Vasiliev, Valentin, *Probleme ale cronologiei Hallstatt-ului în Transilvania.* În: *Acta Musei Napocensis*, 20, 1983, p. 33–57.
- Vasiliev 1995 Vasiliev, Valentin, *Fortifications de refuge et établissements fortifiés du premier âge du fer en Transylvanie.* București, 1995.
- Vasiliev, Gaiu, 1980 Vasiliev, Valentin; Gaiu, Corneliu, *Așezarea fortificată din prima vârstă a fierului de la Ciceu-Corabia, jud. Bistrița Năsăud.* În: *Acta Musei Napocensis*, 17, 1980, p. 31–63.
- Veliačik, Javorský, 1983 Veliačik, Ladislav; Javorský, František, *Záchranný výskum na hradisku Tureň vo Vítkovciach.* În: *Archeologické rozhledy* 35, 1983, p. 143–147.
- Vladár 1974 Vladár, Jozef, *Die urgeschichtliche Siedlung Spišský Štvrtok.* În: *Preistoria Alpina* 10, 1974, p. 219–236.
- Zanoci 2015 Zanoci, Aurel, *Tipologia și evoluția zidurilor din piatră ale fortificațiilor hallstattiene târzii din spațiul tiso-nistrean.* În: *Revista Arheologică, seria nouă*, vol. XI, nr. 1–2, 2015, p. 68–81.